

Nos 2 2009

Föreningen Natur och Samhälle i Norden (FNSiN)

Föreningen grundades år 1973. FNSiN är en religiöst och partipolitiskt obunden förening, vars syfte är att samla intresserade av miljöfrågor och levnadsvillkor – framför

allt i nordliga trakter.

Vi intresserar oss särskilt för länderna i Norden, inklusive Färöarna, Grönland och Svalbard, men också av länder och platser som har aktuell eller historisk anknytning till Norden.

Verksamheten går främst ut på att deltagarna ska få lära sig mer om natur och samhälle i vid mening, gärna på ett integrerat sätt. Därför ordnar vi föredrag, studiecirklar, excursioner, resor, studiebesök mm.

Föreningens adress:

c/o Erik Elvers
Illerstigen 28, 170 71 Solna
08- 85 84 88 (b)

Föreningens lokal Baltzar har adress

Baltzar von Platens gata 11

Medlemsavgiften 2009:

Fullbetalande medlem	150 kr
Ny dito efter 1/7	75kr
Familjemedlem	50kr

Plusgiro: 67 01 50- 2

Medlemsavgifter och beställning av skrifter

NOS: Ansvarig utgivare Anders Schaerström

Material till NOS skickas till:

nos.fnsin@gmail.com
eller till sekreteraren

NOS har ISSN: 0348-7970

NOS utkommer 4 ggr/år.
Manusstopp 1 dec/mars/juni resp. sept.

Internet E-post: info@fnsin.nu
Hemsida: www.fnsin.nu
Blogg: www.fnsin.blogspot.com

Ordföranden har ordet

Läste en artikel om hur Karin Fransson, den välkända kocken från Öland, använder vilda växter i sin matlagning. Hon tar en promenad och plockar ihop en ”promenadsallad”. Sen läste jag i DN hur korrespondenten tog en promenad med en botaniker i Central Park och det plockades ätliga växter. Ja, ja, -tänkte jag, vi i FNSiN har en egen bok om detta. Snart är det dags att ta fram den och göra sina rundor längs skogsbryn och dikesrenar. - Ni har väl alla boken med det vackra omslaget, De goda ogräsen? Om inte så beställ bums från Eva. Det är också en bra present till alla som har sommarhus eller båtkök.

Häromåret kom en kollega tillbaka från en friluftsdag i Tullgartrakten med några konstiga, bruna små kulor som barnen hade hittat i skogen. Ingen i lärarrummet kunde komma på vad de var - NO-läraren var inte där, får jag väl tillägga. Några nyfikna tog med sig exemplar hem för att fråga vidare i bekantskapskretsen, och redan nästa dag hade vi svaret: tryffel av något slag, och alla sa ”javisst” och kände sig nog lite dumma. - Jag ska lägga NOS i lärarrummet så får även arbetskamraterna lite kompetensutveckling av Ingegerds intressanta artikel om hartryffel.

Vårens program bjuder på uteaktiviteter. Det brukar bli en skön promenad med Erik i Bergshamra. Storstaden larmar i bakgrunden, men vi strosar längs glittrande vatten och tysta skogstigar. Har vi tur så får vi njuta av backsipporna på Kvarnkullen.

Och missa inte Sandemar, en underskön plats! En lätt utflykt, kort promenad och sedan bara njut av blommorna - kungsängsliljorna i tusental, till exempel - eller spana efter fåglar. Fika-stund i trevlig samvaro vid havet med blicken vilande i horisonten.

Soili Bisi-Ström

Hartryffel

Kanarierna är inte mykofaga, det vill säga, de äter inte svamp. Det faktum att ett folk äter svamp eller inte har ingenting med livsmedelssituationen att göra, utan har sina rötter i uråldriga, religiösa, glömda tabun. Germanerna är inte heller mykofaga, och följaktligen inte svenskarna. Nils Keyland kommenterade någonstans att i tider av missväxt kunde den svenske bonden äta snart sagt allt utom svamp; hellre svalt han ihjäl. I katolska och ortodoxa länder räknas svampen som kött men var tillåten föda under fastan, men inte ens under de femhundra åren svenskarna var katoliker åt vi svamp. Vi började lite smått på 1700-talet när allt franskt ansågs fint och efterapades, och sen fick vi en fransman till kung, som till och med fick en svamp uppkallad efter sig.

Kanarierna äter alltså inte svamp, men alla känner till hartryfflarna. De kallas nacidas ("de födda") på landets språk och är praktiskt taget den enda svampen som av tradition äts här. Det finns människor som äter blodriskor och kantareller också, men i allmänhet är folk rädda för svamp, för den kan ju vara giftig ("Rör den inte! Rör den inte! Den är giftig och dödar dig!"). Men nacidas behöver man inte vara rädd för. Den har man alltid ätit och den kan inte förväxlas med något annat.

Det vetenskapliga namnet på nacida är *Rhizaopogon obtextus/luteolus*. På svenska kallas den Gulbrun hartryffel eller haräpple. Den tycks förekomma över hela världen, men är ovanlig åtminstone i norra Europa, och förekommer emellanåt på Röda listan. Eftersom det är palmerernas speciella svamp har jag roat mig med att se efter vad mina böcker skriver om dem.

Nordisk familjebok, 2 uppl., ger följande information:

Rizopogon, falsktryffel, ett till Hymenogastreae (se Gasteromycetes) hörande svampsläkte, hvars tryffelliknande fruktkroppar ha ett tunt, mjukt peridium och

växa i jordbrynet på eller bredvid skogsvägar. Falsktryfflarna äro knappast användbara till föda.

Google har information från följande länder:

Sverige: Blekinge och Gotland (Haräpplen, gulbrun hartryffel)

Finland

Danmark

England, ej ovanlig i Skottland (Yellow false truffel)

Tyskland: Vorpommern (Gelbiche Barttrüffel)

Frankrike (*Rhizopogon jaunatre*)

Italien

Ukraina

Australien

Nya Zeeland

Brasilien: Estado de Sao Paolo

I Nya Zeeland infekteras rötterna av *Pinus radiata* med mycel av hartryffeln för att gro bättre vid nyplantering. Den används också i organisk, kommersiell kompost.

I många av mina svenska böcker nämns inte hartryfflarna alls, inte i de spanska och inte i de tyska heller.

A.V. Lönnegren (Nordisk svampbok, 3 uppl. 1904): "Med de äkta tryfflarna böra ej förväxlas ett slags tryffelliknande jordsvampar (*Rhizopogon*), som träffas där och hvar i skogsmarker i eller under jordbrynet. Dessa falska tryfflar eller s.k. haräpplen äro rundade eller aflånga eller njurlika, i början fasta, men sedan tämligen lösa, utvändigt hvitaktiga, rödfläckiga eller olivgulaktiga slutligen grönbruna, invändigt, snart olivgröna och fint nätgropiga. Vid mognaden sprida den en vedervärdig lukt. Kanske oskadliga, men icke att rekommendera."

Waldemar Bülow: Svampar för hem och skola 1916: Den är anträffad på åtskilliga ställen i Sverige. Av mig är den funnen en gång, i aug. 1888, då den fanns växande i ett 50-tal exemplar i Vegeholms furuplantering i Skåne. Den växte i rik sandbotten längs en

grop. Endast några exemplar anträffades i jordbrynet och de flesta under markytan.

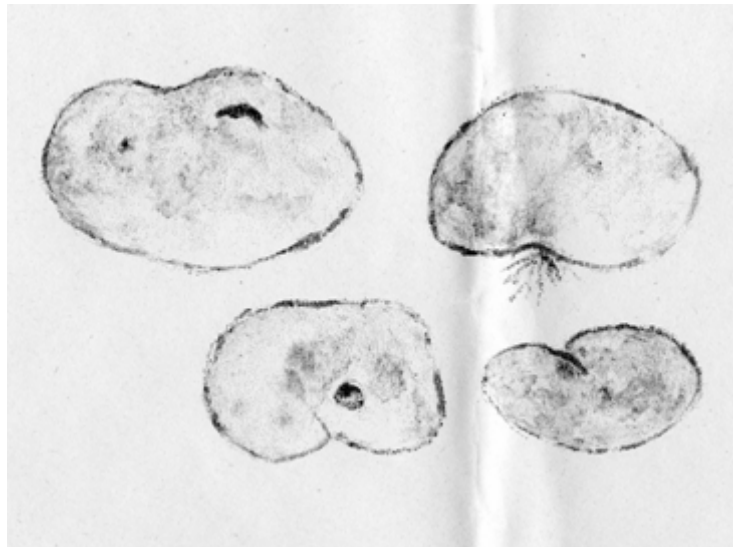
Bengt Cortin: Svampplockarens handbok, 2 uppl. 1942: Falskrtryfflarna (*Rhizopogon*) kunna möjligen som unga, liksom rottryffeln, användas till krydda i mindre dos. De böra då först avkokas. Falskrtryfflarna äro också kända under namnet hartryfflar.

Nils Suber: I svampskogen, 1950: Dessa tryfflar har, till skillnad från rottryfflar, tunn skinnartad hud. De liknar i formen små potatis och kan bli stora som valnötter och växer dolda i jordytan. Hartryfflar ätas av harar, grävlingar, ekorrar och andra skogens djur. /Gulbrun hartryffel, *Rizopogon luteolus* (= *obtexus*) får ett kors (svagt giftig) och beskrivningen/ ... Köttet är först gulaktigt, sedan nästan olivgrönt. Det blir slutligen grönbrunt, löst och illaluktande. Gulbrun hartryffel är oätlig. Den är ej sällsynt i våra skogsmarker under juli och september, där den ofta finns vid gran- eller oftare vid tallrötter.

Bo Nylén: Svampar i skog och mark (1979) 7 uppl 1999: Gulbrun hartryffel är oätlig utom för harar och smågnagare. Den växer helst i sandig mark nära tallrötter tämligen allmänt under juli-september.

Haräpplet eller falskrtryffeln bedöms alltså som oätlig eller rent av svagt giftig av samtliga författare, som anser den värd att nämnas. Ändå är det praktiskt taget den enda svamp som äts på La Palma. Hur hänger det ihop?

Först måste konstateras att beskrivningarna i övrigt stämmer. Svampen ser ut som en liten gulaktig potatis och växer i jordytan, helst i tallskog med marken täckt av barr. När den blir gammal, blir den först citrongul, sedan grönaktig inuti och löses upp till illaluktande slem. Man måste plocka den medan den fortfarande är vit inuti. Smaken är inte så märkvärdig, det vill säga att den

Hartryffel i naturlig storlek

Teckning: Ingegerd Hosinsky

smakar inte mycket, men tar åt sig och förstärker andra smaker, och äts ofta som ett slags köttersättning. Man putsar den och skär den i skivor och steker den i fläskfrott eller olja, och sen låter man den eftersteka i mojo (uttalas mocho), den milda eller starka röda paprikasåsen som normalt äts med allt kött. Ett annat sätt är att skiva den och steka den med lök, panceta (mildrokt sidfläsk), grön paprika och mycket persilja, allt finskuret, ungefär som pyttipanna. Eller om man är i skogen och vill ställa till en liten pastoral fest: På en kvist av tagasaste (*Chamecytiscus proliferus palmensis*), ett endemiskt träd som hör till ärtväxterna), eller i nödfall en ståltråd trär man upp varannan nacida, varannan bit panceta eller salt späck, och halstrar den över eld. Och ett gott glas vin till.

Efter de första höstregnen i oktober växer nacidas fram överallt i pinjeskogen. Man får dra undan barren med en pinne eller en skära, detta praktiska redskap som historieböckerna så saklöst dömer ut. Oftast är de stora som hasselnötter eller valnötter, men ibland blir de så stora som barnnävar. Nacidan är frosthärdig och växer ända upp i tjällen på kalfjället. Följaktligen behöver man inte förvälla dem innan man fryser in dem,

man bara putsar dem och lägger dem i plastpåsen och stoppar dem i frysen. Till firandet av San Martín (NOS nr 2005:1) går man ur huse för att plocka nacidas, även om de aldrig äter dem annars.

Men hur kommer det sig då att folk bara äter en svamp som överallt annars anses oätlig eller rent av giftig? Det har sina rötter långt, långt ner i tiden. Vivi Täckholm skriver i en av sina böcker att beduinerna i Egypten söker Terfezias, en tryffelart, efter de sällsynta regnen i öknen. På de östra Kanarieöarna växer Terfezia pinoyii, som på Fuerteventura kallas criada ("den skapade") och på Lanzarote papa cria (ung. "potatisunge"). För den oinvidige är Terfezian förvillande lik vår nacida (Rhizopogon) men tillhör en helt annan grupp av svampar. Nacidan kallas till och med ibland papa cria här på La Palma. Slutledningen blir att den förhistoriska befolkningen redan var van att äta den här svampen innan de kom till öarna. Det rör sig visserligen inte om samma

art överallt, men den är likafullt ätlig, vad än de europeiska svampexperterna anser om saken.

Inga svampar över huvud taget nämns i de tidiga källskrifterna. Dels beror det nog på att krönikörerna besökte öarna under årstider då det inte fanns någon svamp, dels är spanjorerna av tradition inte ett svampätande folk (utom basker och katalaner). Många tusen ord är kända från det gamla språket, men ingen gjorde sig mödan att anteckna svampnamn, och det finns inga gamla namn i levande tradition. Det vore intressant att veta vad slags svampar som växer i norra Afrika, och om människorna där äter svamp.

Om det skulle vara så lyckligt att någon känner till något om detta och arabiska eller berbiska svampnamn, så hör av er! Det här ämnet är bestämt inte uttömt än.

Ingegerd Hosinsky

Skåneresorna

Nimis

Mellan mörkgröna trädkronor i en klyfta vid havet ser vi Lars Wilks träkonstruktioner, spretiga på gränsen till kaos, men ändå riktiga, framväxta ur den klippiga, steniga marken i en helhet, som om de alltid tillhört denna vilda avlägsna klippstrand. Det är landet Ladonien vi har under oss. Och porten in till detta land är öppningen i en tunnel av hopspikade brädor, grenar, små träd. Tunneln slingrar sig i kurvor och avsatser ner mot en strand full av stenblock och klappersten. På flera ställen är tunneln påbyggd med utskott i höjddled. Här är alla vinklar representerade utom den räta. Vid tunnels slut reser sig några större tornkonstruktioner, gjorda på samma sätt, i samma material: tusentals träbitar i olika dimensioner i solblekta, urtvättade färger, slipade av havet tillorganiskt avrundade former.

Allt detta virke är drivved, mödosamt hop-samlat år efter år på Kullens stränder, med en vision som drivkraft.

Jag går eller klättrar in och ner genom tunneln, över ett glest golv av brädor fogade med grov fyrtumspik.

Havet skymtar genom väggarnas gallerverk av korsande brädor. Tunneln är inte sluten hela vägen, en öppning halvvägs ner mot stranden gör det möjligt att komma ut och se den från utsidan. Bredden är sådan att två personer i största delen av den med lite god vilja kan passera varandra, takhöjden är tillräcklig för att jag i stort sett kan gå upprätt. Jag kommer ut ur tunneln, befinner mig nu nere bland stenblocken på stranden. Invid

mig reser sig ett av tornen, högt över mig. Ett annat torn står närmare vattnet, med en obruten havshorison som bakgrund. Jag vänder ryggen mot havet, ser ännu en konstruktion, rätt omfattande, utbredd som ett gråvitt anarkistiskt spetsmönster mot den mörka sluttningen.

Jag går ensam omkring bland dessa konstruktioner, rör mig i en syntes av arkitektur, skulptur och natur. Och jag känner en stark gemenskap med den

person som skapat detta. Vi är medborgare i samma land, detta Ladonien, som förut varit osynligt nu blivit visualiserat, synliggjort av Wilks. Det är också rätt tid på dagen att vara här: sent på eftermiddagen då solen lyser med ett melankoliskt snett ljus och skuggorna börjar förlängas.

Himlen är intensivt blå, utan ett moln. Det är vindstilla, havsytan är orörlig, bladen hänger stilla i bokarna.

Text och foto: Claes Göran Ström

En underbar trädgård i Ystad

En kaffepaus och en liten rundvandring på egen hand var inplanerad. Hur Lars och jag tillbringade den tiden följer här. Lite bakgrund: För två år sedan gjorde vi en guidad rundvandring i Ystad. Då besökte vi bland annat en silversmed, som visade oss sina alster (mest brudkronor) i sin egen lilla verkstad inne på en gård. Det som då påkallade vår uppmärksamhet mer än brudkronorna var det just utslagna JUDAS-trädets purpur-röda blommor. Vi hade aldrig tidigare sett något liknande. Det var smeden som upplyste oss om att det var ett judasträd.

Nu var vi alltså åter i Ystad. Hur skulle vi komma i kontakt med smeden och hitta till hans trädgård för att åter få se det underbara trädet? Vi hade tur. Med hjälp av turistbyrån fick vi kontakt med smeden som välkomnade oss i sin trädgård.

I ett skuggigt hörn blommade fortfarande

FORSYTIAN. Mitt emot den växte en stor KERRIA japonica översållad av gula blommor. Stolt visade vår nye vän sina 1700-tals ROSOR. Bredvid dem stod en rosenplanta, som han fått att växa från en avklippt ros. Bakom rosorna blommade ett fint beskuret ÄPPLE-träd. Det trädet var uppdraget från en kärna, men detta till trots gav det stora goda äpplen. Muren bakom äppleträdet var grön av MURGRÖNA. Rakt fram från porten räknat klättrade ett BLÅREGN ända upp till taknocken. De stora blå klasarna hade just börjat slå ut. Men var fanns judasträdet? Vi var väl inte i fel trädgård? Nej, där till vänster stod det med grenarna översållade av purpurfärgade knoppar. Trädet blommar på bar kvist och grenarna är närmast brunröda. Den röda färgen mot den blå himlen var häftig. Kanske är detta det enda judasträd i Sverige, som växer på friland. (I

Det blommande judasträdet.

Foto: Lars Innings

Bergianska trädgården växer ett judasträd i Edvard Andersons växthus) När vi var här förra gången var vi inne i juni och då hade de klarröda blommorna just börjat slå ut. Nästa gång hoppas jag vi får se trädet i full blom. Nu fick vi slita oss från judasträdet för vår vän ville visa oss allt som växte i sin trädgård. Stolt visade han oss MULLBÄRS-trädet, som växte i ett soligt hörn. Det gav frukt, som frun gjorde marmelad av. Så fick vi syn på två kala buskar, som just började få små blad. Det var HIBISKUS som växte på friland. Trädgården gick i vinkel och mot en annan södervägg växte två FIKON-träd i spalje. En han- och en honplanta. Annars blir det ingen frukt fick vi veta. Över fikon-träden växte ett stort GULLREGN i full blom. Som marktäckare växte BLUE BELLS och klargula VALLMO. Vi var överväldigade över att bli visade runt i denna fantastiska trädgård. Hur kunde det växa så rikligt i denna lilla trädgård på drygt 30 kvadratmeter?. Jo, det visste vår vän svaret på. På 1700 – och 1800 talen hade det legat ett stall och en gödselstäck här. Om jag skall nämna alla växter har jag stora OLVON-busken med underbart doftande vita blommor, PIONEN med jätteblommor och VALLMON med stora röda blommor kvar. Dessa sist nämnda blommor i juni-juli. Nu

kände Lars och jag att det var dags att tacka och säga adjö, men då tog smeden fram en nyckel och ville visa oss sitt 1700-tals hus. Där fick vi se en stor kista, som varit med under 30-åriga kriget, en fantastisk bonad ,som vår vän som ung köpt i Egypten och gamla 1700-tals tavlor. Nu började vi få riktigt bråttom, men först måste vi se de finaste silverbrudkronorna som smeden tillverkat .Den ena hade hans fru burit och den andra var bygdedräktens tunga krona med band, som symboliserade oskuld, skrock och lycka. När vi sagt adjö och tackat kände jag mig rörd till tårar över vår nyfunne väns välvilja och engagemang och jag kände att han menade allvar när han sa att vi var välkomna åt

Eva Innings

National Geographic bortskänkes
(årgångarna 1976—2000)

Kan hämtas hos Rolf Schewbs
Floravägen 28 Västerhaninge

telefon 50026214

Tulltorpsstenen

Runstenen står vid Tullstorps kyrka strax söder om V. Vemmenshög kyrka.

Runstenen är inte lik någon annan runsten. Texten är inte märkvärdig, den följer innehållet på de flesta av våra runstenar (Klibbe och Åsa reste kumlen dessa efter Ulf). Nej, det är motivet som fascinerar. Mitt på stenen ser man en varg. Är det en varg? Djuret har man och påminner mer om ett lejon. Men vilka konstiga fötter. De ser mer ut som hovar eller klövar. Kan det vara någon som hört talas om lejon, men aldrig sett ett

lejon, som ristat? Under djurmotivet ser vi en båt med sköldar och ramm i fören. Runt stenen går en slinga, som formar sig till två djurhuvuden i de två översta hörnen. Man förstår att det är en förkristen sten eftersom det inte finns något kristet kors. Det känns märkligt att stå framför stenen och beundra ristarens skicklighet och tänka på att det antagligen är mer än 1000 år sedan den ristades. Stenen står väl synlig i bortre ändan av Tullstorps kyrkogård. Kyrkan är en korskyrka från mitten av 1800-talet i rött tegel. Även kyrkan är väl värd ett besök.

Eva Innings

Recension: Gå på skidor

Hans Lundén: Gå på skidor – tankar och minnen från en ganska lycklig barndom. 76 sidor Bokförlaget Axplock

Vi som var med på adventssamvaron för ett år sedan fick höra FNSiN-medlemmen Hans Lundén högläsa en berättelse om sin barndoms jular. Den berättelsen och flera andra minnen från hans barndom finns nu i bokform.

Jag har läst berättelserna med leenden, fniss, något stort skratt och ibland med vemod. Hans berättar om barnets pinsamma missförstånd, som den erfarna vuxne äntligen kan avslöja med ett litet leende. Han är den som aldrig blev vald till ett fotbollslag utan blev tvångsfördelad till sist, killen som visste mer om huvudstäder och Mozart än om ishockey och flygvapnets flygplansmodeller. Han berättar om dialektala skillnader och andra trivialiteter som kan vara tillräckliga orsaker till löje och mobbning bland barn. Han berättar både skarpsynt och ömsint om vuxnas beteenden och om det tveeggade i att upptäcka vad man är värd, omräknat i norskt margarin (!).

Det är en bok som doftar 50-tal - Stockholmsförorterna Björkhagen och

Fruängen, Volvo PV, knuttar, Ungernkrisen och om "de få mysterierna i den svenska modellens välordnade värld".

Även om man inte känner igen detaljer, så kan nog många känna igen stämningar och känslor från sin egen barndom.

Det finns inslag av smärta och enstaka fall av tragedi, men i huvudsak handlar det, som underrubriken deklarerar, om en ganska lycklig barndom. Unna dig – och gärna någon annan – att läsa, kanske minnas och alldeles säkert roas såväl av berättelserna som av de träffande teckningarna.

Anders Schærström

Färger, färguttryck och färgnamn

Ljuset är färglöst, men Newton visade redan under senare delen av 1600-talet att det är sammansatt av olika färger. Dittills hade man, ända sedan Aristoteles' tid, trott att färgat ljus var sammansatt av vitt och svart. De färger som brukar vara synliga för det mänskliga ögat har våglängder mellan 400 och 700 nanometer (miljondels mm): violett, indigo, blått, grönt, gult, orange och rött (under 400 nm ultraviolett, över 700 nm infrarött). Hjärnan upplever färgskillnader genom de ljuskänsliga tapparna i ögat som finns i olika versioner som är känsliga för olika våglängder. I ögat finns även stavar som används för mörkerseende, men nästan alla ryggradsdjur, t ex människan, saknar färgseende på natten. Det så vitt man vet enda ryggradsdjur som uppfattar färger på natten är hjälmgeckoödlan som finns vid Nordafrikas västkust. Talesättet ”i mörkret är alla katter grå”, liksom det äldre ”alla svin är svarta i mörkret”, är befogat!

Det normala ögat kan särskilja hundratals färgnyanser men dessa har fördelats på ett fåtal huvudgrupper, likartade men inte identiska i olika språk. I ett experiment, relaterat av Sigurd, visades fyra färger samtidigt under tre sekunder varefter försökspersonerna ombads leta upp dessa på en karta med 120 olika nyanser. De hade lättare att identifiera färger med enkla namn (som röd, blå) och det visade sig att de memorerade namnen för att söka upp dem. Olika färger hittades olika lätt av dem som talade engelska och zuni (indianspråk i New Mexico) eftersom de språken delar in spektrum på skilda sätt. På samma sätt motsvaras svenskans grön-blå-grå-brun av tre grupperingar i kymriskan (i Wales) där den mellersta omfattar delar av grön, hela blå och delar av grå.

Färgerna är förstas dessutom en subjektiv upplevelse, det som en ser som grönt ser en annan som blått även om de talar samma språk. Uppfattningen av färger har också växlat genom tiderna, violett sågs länge som en variant av brunt (tänk på brunkulla och

brunört; Karlfeldt skriver i Vinterorgel om en violbrun kväll och även Strindberg använder samma ord). De gamla nordborna kallade Afrikas inbyggare för blåmän.

Färgorden är ofta gamla, och besläktade mellan många av de indoeuropeiska språken. De har förstas även anknytning till andra ord, och har enligt Collinder i åtskilliga fall blivit uppkallade efter växter eller växtdelar (lila, orange, rosa, violett), djur (purpur) eller färgämnen (indigo).

En del släktskapsförhållanden hämtade ur Hellquists Etymologiska ordbok och Svenska Akademiens Ordbok:

Blå, ordet sammanställs vanl. med lat. *flavus*, gul, blond (latinets saknade f ö en sammanfattande beteckning för de nyanser vi kallar ’blått’).

Brun, av en germ. stam *brün-*, till en rot *bbrū*, *bberu* (koppling till bl a björn och bäver).

Grön, avledn. till stammen i gro och syftande på färgen på växande gräs, blad o. d jfr fr. *vert*, lat. *viridis*, grön

Gul, utgår från ett ieur. *ghel*□ *o-*, varav lat. *helvus*, honungsgul, sanskr. *hári*, harina-, gul, blek Intressant är att det är samma stam som i det ryska ordet för grön, zeljonij.

Indigo, av lat. *indicum* (*pigmentum*), indiskt (färgämne)

Lila, av fr. *lilas* syren, syrenfärg, av arab.-pers. *lilák*.

Orange, kommer av äldre *arange* av pers.-arab. *naranj*; jfr sanskr. *nāraṅga* orangeträd.

Rött, (jämför got. *gariups* ärbar, eg.: som rodnar; ry. *ruda* malm, i dial. äv.: blod; sanskr. *rudhiráh*, blodig, blodröd), kopplingar till rost, rönn m m.

Svart, besläktat med ett fornvästnordiskt ord *sorti* mörker, tät dimma o. sannol. besläktat med lat. *sordes*, smuts.

Svart har en litet dyster framtoning, och används också något nedsättande i ordspråk i olika språk (kan vara översättningslån som uppfattats som målande i flera kulturer). ”Svarta hönor värper också vita ägg” har en direkt motsvarighet på engelska, ”för en

hungrig mage är intet bröd för svart” finns även på tyska, ”grytan kallar kitteln svart” eller likartat finns i flera språk. ”Släktens svarta får”, ”sätta på svarta listan” är ju välbekanta uttryck. ”Nu är det svart” säger man på Island när det gått på tok, och försämrar man något lägger man grått på svart.

Inte heller rött ses som positivt: ”rött hår och torra enbuskar växer inte i god jord” (på tyska är det albuskage i stället för enbuskar) och ”rött skägg är djävuls ägg” är ett par exempel ur Norstedts Ordspråksbok. Varning för motstridigheter ges på flera språk med uttryck av typen ”rött skägg, svart hår, har rykte om sig att vara opålitlig” (t ex franska a barbe rousse, noir du chevelure, est réputé faux par nature).

Att gräset är grönare på andra sidan staketet heter på det gräsfattiga Island att avståndet gör fjällen blå, fjarlægðin gerir fjöllin blå, och den som i Sverige inte har ett rött öre har Island inte ett grönt öre eller tvåskilling (ärgiga kopparmynt?).

Rött är blodets färg, och redan i den isländska Flatöboken förekommer uttrycket att ”ge någon en röd kjortel”, liksom att någon skall få ”snyta rött”, som omskrivning för att någon dräps.

För att fortsätta med de isländska uttrycken har blått en förstärkande innebörd, ”að leggja blátt bann” är att helt förbjuda något. Samma är ju förhållandet i svenska, t ex blåneka. Också grön kan på isländska vara stärkande: om den bäste förekommer redan i fornsagorna uttryck som ”den är grönast”, även om ordet nu liksom i svenska syftar på oerfarenhet. Uttryck som ”på grön kvist” är självförklarande.

Färger har naturligtvis använts, i sig eller som sammansättningsleder, i namn. Jag bortser från Tant Brun, Tant Grön, Tant Gredelin och Farbror Blå, men enligt SCB:s namnstatistik var Brun/Bruhn vid årsskiftet 2007 det vanligaste färgnamnet i Sverige (1240 st, 0.14 % av befolkningen)

följt av Grön/Gröön (330) och Svart (130). Långt efter, alla med färre än 20 bärare, kommer Gul, Röd, Blå, Lila och Grå. Vit och Orange finns möjligen inte alls, SCB anger bara ”färre än 4” för dem. Sammansättningar Grön- är uppskattningsvis 40-50 ggr så vanliga som Grön.

I England är färgnamn av någon anledning betydligt vanligare: Brown, White och Green låg år 2001 alla bland de 20 vanligaste efternamnen med 150.000-300.000 bärare. Det är dock stora regionala skillnader, det vanligaste namnet Brown låg på plats 2 i Skottland (0.94 % av befolkningen), 8 i Nordirland (0.59 %), 4 i England (0.56 %) men utanför topp 20-listan i Wales. Black har drygt 20000 och Orange drygt 1000 medan Blue, Yellow, Lila och Red alla har under 100.

I Tyskland är Braun, Schwartz och Weiss någorlunda vanliga men jag har inte några närmare uppgifter om frekvenserna för dem, ej heller för Leblanc, Lebrun etc i Frankrike.

I ortnamn är färger förstas mycket produktiva som terrängbeskrivare (Svartån, Blåsjön, Grönslett, Rödberget, Brunskär, Vithällen etc).

Källor bl a:

Svenska Akademiens Ordbok
 Elof Hellquist: Svensk etymologisk ordbok (Lund 1922)
 Björn Collinder: Språket (Stockholm 1960)
 Bertil Malmberg: Nya vägar inom språkforskningen (Stockholm 1962)
 Bengt Sigurd: Språkstruktur (Stockholm 1969)
 Pelle Holm: Ordspråk och talesätt (Stockholm 1973)
 Jón Friðjonsson: Mergur málsins (Reykjavík 1993)
 Norstedts Ordspråksbok (Stockholm 1996)
 Significance, nr 2008:4

Erik Ehlers

Skuruparken

Skuruparken i Nacka, vid Skurusundet, är ett område med stora värden såväl natur- som kulturmässigt. Det är en engelsk landskapspark, "Pipersk park", ritad av Fredrik Magnus Piper som även anlade Hagaparken. Även naturmässigt finns släktskap med Ekoparken genom gammelekar med intressanta lavar. Floran, inte minst i fråga om svampar, är relativt rik och ur faunan kan nämnas mindre hackspett och åtskilliga skalbaggar.

FNSiN hade en exkursion till området för några år sedan, som inte bara har lokalt utan även regionalt intresse - genom parallellerna till Ekoparken tom mer än så. En enhällig kommunstyrelse uppdrog 2005 åt naturenheten i Nacka kommun att undersöka möjligheten att bilda ett naturreservat av parken. I juni 2007 tillstyrkte samtliga partier i Miljö- och stadsbyggnadsnämnden förslaget att hela Skuruparken skulle bli naturreservat. Förslaget till naturreservat fick ett massivt stöd av remissinstanserna, dock ej av markägaren JM som vill exploatera området. Sedan dess har förslaget legat i malpåse tills december 2008 då Stadsbyggnadsdirektören i Nacka kommun får i uppdrag att ta fram alternativa förslag, som bland annat innebär att Skuruparken ska detaljplaneläggas och bebyggas.

FNSiN:s styrelse anser att detta är oroande och har i början av februari sänt följande uttalande till Nackas Kommunstyrelse, Miljö- och stadsbyggnadsnämnd och Stadsbyggnadskontor samt till ledamöterna och ersätarna i Nackas kommunfullmäktige:

"Föreningen Natur och Samhälle i Norden, FNSiN, är en partipolitiskt obunden ideell förening med syfte att samla intresserade av miljö och levnadsvillkor till ett allsidigt studium av samspelet mellan natur och samhälle. Verksamheten bedrivs genom föredrag, studiecirklar, exkursioner och resor. Före-

ningen är en av bildarna av Förbundet för Ekoparken, och har gett ut ett flertal böcker.

Ett av de områden som FNSiN besökt är den såväl natur- som kulturmässigt värdefulla Skuruparken, intressant icke blott ur det lokala perspektivet utan även regionalt eftersom området är lätt tillgängligt. Det är onödigt att här gå in i detalj i fråga om artförekomst eller statusen av Pipersk park. Vi erfor med glädje för ett par år sedan att hela parken föreslogs bli naturreservat, men är nu desto mer bekymrade över att detta inte skett utan att tvärtom Stadsbyggnadsdirektören i Nacka kommun fått i uppdrag att ta fram alternativa förslag, som bland annat innebär att Skuruparken ska detaljplaneläggas och bebyggas. Vi delar andra föreningars bestörtning över denna kränkning både av den demokratiska processen och av den starka lokala opinionen, och uttalar vårt starka stöd för en reservatsbildning enligt tidigare tankar."

För detaljer, se http://www.nacka.se/web/fritid_natur/naturochparker/naturreservat/framtida_reservat/Documents/skuruparken_bilaga1_flora_fauna.pdf

Hur gick det?

Från Stockholm till Qaqortoq

Med 48 åhörare kan man bara kalla det publiksuccé – eller knökfullt – i Baltzarlokalen, när Susanne Tupy kom för att berätta om Grönland ur sitt mycket speciella perspektiv. Med bilder ur privata album berättade hon om Grönlands historia, i hög grad speglad genom den grönländska familj hon har personliga band till. Inte förrän kl 22.15 bröt vi upp. Susanne har stoff till en bok.

Anders Scaerström

Kungl. Bibliotekets kartsamling

En fest för kartnördar blev det när vi fick besöka Kungl. Bibliotekets kartsamling. Vi var 16 från FNSiN, fler kunde man av praktiska skäl inte ta emot. Två specialistbibliotekarier betjänade oss och visade kartverk som vi aldrig förut sett eller kunnat föreställa oss från 600-talets religiöst präglade T-i-O-kartor via Portolankartor till vår egen tid. Vi fick se kartbilden av Norden ta form från Jakob Ziegler via Olaus Magnus och Anders Buraeus. En oanad upplevelse var att ”stiga ner” i Falu koppargruva 1679 genom att bläddra fram blad efter blad i ett hållklippat kartverk med 30 meters höjdskillnad mellan bladen.

Anders Schærström

Program

Båtutflykt i Ekoparken

Måndagen 20 april 2009 klockan 18.00

Förbundets för Ekoparken, FFE:s, årliga båttur för medlemsföreningarna genom Nationalstadsparken med omgivning går från Strömkajen vid Grand Hotel och sedan genom Djurgårdsbrunnskanalen och via Värtan vidare Lidingö Runt för att se parkens spridningsvägar. Henrik Waldenström, Rickard Murray med flera pratar om natur&kultur&hotbilder längs med färdvägen. Åter Strömkajen 20.30.

Turen brukar vara mycket trevlig och populär så intresserade rekommenderas att snarast anmäla sig till Birgitta Bergquist tel: 08 15 43 42, e-mäle: birgitta.bergquist@naturvetaren.se. Ange vid anmälan; antal personer, telefon samt önskemål om paket med dryck&matig smörgås för 60 kr.

Pris: 100 kr, samlas in ombord. Cafeteria finnes med kaffe och bullar mm. Smörgås inkl lättöl, läsk eller Loka förbeställes vid anmälan.

En resa i A G Nathorsts kölvatten till Östgrönland.

Tisdagen den 21 april klockan 18.30

Docent Fred Goldberg är Svenska Polarklubbens sekreterare och känd polarhistorisk expert. Han kommer att kåsera om sin första resa till Grönland och färden gick ofta i samma fjordar som A G Nathorst utforskade 1899. Fred kommer att visa bilder både från Nathorsts och sin egen resa samt en kortare film för att vi riktigt ska komma i stämning.

Lokal: Helgagatan 36 uppg. 9, 1/2 trappa ned till höger (T-bana Skanstull uppgång Allhelgonagatan) Entré 30 kr

Ett samarrangemang mellan Föreningen Sverige-Grönland och Föreningen Natur och Samhälle i Norden

Vid frågor går det bra att ringa Sylvia Hild 070-303 96 30

Oordning – Stockholms torghandel genom 400 år

Söndag den 26 april klockan 17

Hartwickska Huset (Sal: Gästabudet), S:t Paulsgatan 39

Mycket av Stockholms historia och ekologi avspeglas i dess torghandel. I vår utkommer en praktfull och mycket faktarik bok om torghandeln i Stockholm från Gustav Vasas tid till 1900-talet. Författarinnan, *Christina Nordin* kommer till oss och berättar.

Torghandelns historia avspeglar i hög grad hela Stockholms utveckling - stadens tillväxt, strandlinjens förändring, kontakter med omvärlden, maktkamper - samt många levnadsöden. Mycket av handeln skedde i hamnar och på broar, som förändrades med landhöjningen. Varor fraktades till torgen från näraliggande öar och avlägsna skogar. För många var torghandeln ett sätt att överleva. Torg tillkom och försvann, spontana och planerade: Gamla stan, Fiskeorget, Kungsholmen, Hötorget, Norra &

Södra Bantorget ... Med moderniseringen kom regler, hallar, styrelser, slakthus och partihandelsområden. Det är en färgstark skildring av Stockholms historia myllrande av sörkörare, knallar, risgummor, månglerskor och många andra – historiska gestalter och anonyma som har slitit men försvunnit i historiens skuggor
Boken finns att köpa i samband med föredraget.

Entré: 40 kr för FNSiN-medlemmar. 60 kr för andra. **Föranmälan senast den 10 april** till Sigyn Rehn, Studieförbundet Vuxenskolan, 08-693 03 92. Kontaktperson i FNSiN: Anders Schaerström (08-758 30 03; 070-693 91 28 anders.schaerstrom@telia.com)

Vårkvällsvandring i slottsparken **Fredagen 8 maj klockan 18.30**

Dags för den traditionella vårkvällsvandringen i Ekoparken, på gångvägar och stigar genom Bergshamra, utmed Brunnsviken och via Ulriksdalsåsen till Ulriksdals Slotts-trägård. Samling på Bergshamra torg utanför tunnelbanan (stn Bergshamra, norra utgången) kl 18.30. Vi är ute ca 2½ timme.

Föranmälan senast onsdag 6 maj till Erik Elvers, e-måle e.elvers@bredband.net tfn 08-858488 före kl 21.

Skön söndag i Sandemar **Söndagen den 10 maj klockan 9** samlas vi på reservatets P-plats.

Vi upprepar förra årets fågel- och blomsterupplevelser och håller tummarna för att majvivor, kungsängsliljor, grönbenor och storskrakar visar upp sig i härligt solsken. Säkert finns många fler både fåglar och blommor, för Sandemar är ett av Stockholms läns allra finaste naturreservat.
Vägbeskrivning: Med bil, väg 73 Stockholm-Nynäshamn avfart mot Dalarö, fortsatt ca 15 km och ta av till höger vid skylt Naturreservat. Med buss, nr 839 från Handenterminalen (Handens centrum) mot Dalarö kl 8.22, avstigning hållplats Svärdsnäsviken. Anslutande pendeltåg Stockholm-

Västerhaninge avgår kl 7.49 och ankommer Handen kl 8.13.

Ta med matsäck.

Eva Innings, tfn 7741253 och Monica Ajne, tfn 7115815.

Vandring på Helgö – den heliga ön **Tisdagen den 2 juni kl 18.30**

Plats: Busshållplatsen Fornbyvägen, Helgö

Förra årets planerade utflykt till Helgö frös inne, men nu tar vi nya tag. År 2008 satsade Ekerö kommun stort på Helgö. Nya informativa skyltar sattes upp och en nyskriven folder gavs ut. Med hjälp av dessa skall vi nu upptäcka Helgö tillsammans. Vi skall bestiga Helgös heliga berg, finna gravfält och en kultplats och leta efter husgrunder. Picknick tar vi med. Med bil (samåk gärna) åker du till Nyckelby på Ekerö. Där svänger du vänster mot Helgö (skylt finns) Vid busshållplatsen Fornbyvägen träffas vi klockan 18.30. Det går också att ta buss 309 som avgår från Brommaplan kl 17.55. Då är man på Helgö kl 18.30.

Eventuella frågor kan ställas till Eva Innings

Gotska Sandön, Förmöte

Måndagen den 11 maj klockan 18.00
Lokal Baltzar, Baltzar von Platens gata 11

På förmötet går vi igenom praktiska detaljer inför resan – tider, platser, proviant och annan utrustning. Vi berättar fakta och skrönor om ön, särskilt för den som inte har varit där förut.

Samåkning till och från Nynäshamn kan eventuellt ordnas – även det tar vi upp.

Anders Schærström

(anders.schaerstrom@telia.com; 08-758 30 03; 070-693 91 28) och Erik Elvers

Gotska Sandön

Torsdag 21 maj – söndag 24 maj

I år reser vi till Gotska Sandön i samband med himmelsfärdshelgen med utresa på helgdagen, torsdag 21 maj och återresa den

följande söndagen. Ett flertal vandringar anordnas under besöket. Vi har bokat platser 2-, 3- och 4-bäddsrum samt tältplatser. Resa + övernattnig (3 nätter) kostar 1250 i eget tält, 1350 vandrarhem 1550 plats i 4-bäddsrum (stuga) 1700 plats i 3-bäddsrum (stuga) 1800 plats i 2-bäddsrum (stuga) All mat måste tas med, då ingen butik finns på ön. Vatten finns. Vid ett förmöte går vi igenom praktiska detaljer om utrustning mm (se separat notis).

Upplysningar lämnas av och anmälningar tas emot av Erik Elvers, tfn 08-85 84 88 (b); e-mäle: e.elvers@bredband.net. **Anmälan senast den 20 april.** Vi måste nämligen avboka platser som vi inte har lyckats fylla senast en månad före avresan. Men platserna brukar gå åt fort och det är inte säkert att vi kan tilläggsboka. Dröj alltså inte!

Vi är välkomna med på de vandringar som Mats G leder i STF.

Långfredagsvandring i Ekoparken fredag 10 april klockan 10.30

Vi är välkomna med på STF Stockholmskretsens traditionella långedagsvandring i Ekoparken, ledd av Mats Gullberg. Denna gång går den från Gärdet via Hjorthagen, Husarviken och Fiskartorpet till Stadion. Samling kl 10.30 vid T-stn gärdet, uppgång Furusundsgatan / Tegelluddsvägen, utanför spärrarna. Avgift 20 kr. Tag med matsäck för en rast.

Ett besök i Paradiset lördag 18 april klockan 10.00

Välkommen ut till torpet Paradiset för att göra fint på tun och i rabatt. Du bjuds på soppa med tilltugg som tack för hjälpen. Pendeltåg till HUddinge stn och därifrån buss 709 (avgångstid 9.05) till hpl Bruket, därifrån ca 25 min promenad (skyltad) genom Ådrans tomtområde.

Nattvandring Handen—Paradiset fredag 5 juni klockan 21.40

En mycket fin upplevelse är den 17 km långa vandringen i den ljusa försommarnat

ten, från Handens p-tågstn till Ådran via sjön Öran, Tornberget och torpet Paradiset. Tag med matsäck för minst tre raster. Natten kan vara kylig. Samling på Sth Central, perrongen för Väserhaningependeln, kl 21.40. Vi åker i främre delen av tåget.

Upplysningar Mats Gullberg tfn 660 9179 före kl 21.00

I nästa NOS

Sensommarresa till Gotska Sandön

augusti

Finns intresse för sensommarresa till Gotska Sandön? Vattnet är ännu varmt, nätterna mörka och sammetsmjuka. Osäkert om någon "reseledare" kan åka med (om än ej utslutet i andra halvan av augusti), men om det finns intresse kan vi ordna en gemensam bokning. Skriv om du vill åka och ange vilka dagar som är tänkbara och önskad övernattnig. Från ca 1800 kr från delat 2-bäddsrum i stuga till ca 1250 kr i eget tält (3 nätter). Kontakta Erik Elvers, även för evt mera upplysningar, e-mäle e.elvers@bredband.net.

Havtornsplockning

senare delen av september

Sedvanlig utflykt till Grisslehamn för att fylla på förråden av havtorn (hoppas vi). Även tillfälle att köpa rökt fisk och att ta ett eller flera uppfriskande bad. Mera detaljer i nästa NOS.

Cykeltur

september / oktober

Sannolikt gör vi en cykeltur mellan ett par pendeltågsstationer, norr eller söder om Stockholm. Storleksordning ca 3 mil. Önskemål kan framföras till Erik Elvers, e-mäle e.elvers@bredband.net.

FNSiN Styrelse:**tf ordförande:**

Soili Bisi-Ström
 Fatburs Kvarng.14
 118 64 Stockholm
 08-19 12 52 (b)
 070-370 07 75

Sekreterare:

Monica Ajne
 Kritvägen 3
 141 34 Huddinge
 08-711 58 15 (b)
 b.m.ajne@telia.com

Kassör:

Eva Innings
 Folkparksv, 160 6tr
 126 39 Hägersten
 08-7741253(b)

Övriga ledamöter :

Anders Schaerström
 Kometvägen 49
 183 48 Täby
 08-758 30 03
 070-693 91 28

Birgitta Traxel
 Vesslevägen 40nb
 167 67 Bromma
 08-25 03 35 (b)

Erik Elvers
 Illerstigen 28
 170 71 Solna
 08-85 84 88(b)

Ulla Ersmark
 Spannvägen 14
 168 35 Bromma
 08-25 12 22 (b)

Unn Hellsten
 Lagavägen 13
 128 43 Bagarmossen
 08-600 26 42 (b), 08-46 34
 16

Åsa Öckerman
 Glanshammargatan 17
 124 43 Bandhagen
 08-99 68 70 (b)

Webbansvarig:

Monika Kristensson
 Sickla Kanalgata 12
 120 67 Stockholm
 08-641 50 11 (b)

Kontaktperson
 FNSiN Östergötland
 Håkan Bley
 Sköldvägen 18
 61633 Åby
 011-63169 (b)
 011-191125 (a)

UTHYRES - STUGA PÅ ÖLAND

Jag hyr ut min stuga i Legenäs på norra Öland under juli och augusti

2009.(2 bäddar)

1500:- i veckan.

Min cykel ingår i hyran.

Direktbuss (Silverlinjen)
 från Cityterminalen
 (280 kr)

Se www.ekologisktboende.se

Kontakta Kerstin Skjöld tel.08-6152624
 e-post: [kerstin_skjold @ hotmail.com](mailto:kerstin_skjold@hotmail.com)

Efterlysning:

Vi har fått in två medlemsavgifter som saknar namn på avsändare.

Bokföringsdag 26/1 och 28/1 09.

Kontakta Eva Innings

Våra skrifter:

	normal	medlem
De goda ogräsen	100	75
Estland	90	65
Gotska Sandön, ny	110	90
Kall ökensand	100	60
Tyresta	20	10
Ekoparken	350	220

Beställ genom Eva Innings (porto tillkommer)

Omslagsbild: Claes Göran Ström, "NOS" från Diana-statyn på Djurgården

Bild på baksidan: Lars Innings, Tulltorpsstenen i Skåne